

Dissemination of Education for Knowledge, Science and Culture.

-Shikshanmaharshi Dr. Bapuji Salunkhe

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's

Vivekanand College, Kolhapur

(Empowered Autonomous)

Department of History

Open Book Test

NOTICE

Date: 10/01/2025

The students of B.A. Part-I in the History Department of Vivekananda College are informed that Open book test on Chapter 2 (Social life in Maurya Empire) of the subject " History of Ancient India" will be conducted on Monday, 13th January, 2025. The test will take place from 10:00 AM to 11:00 AM in Room Number 214. All students are requested to be present on time with their preparation and necessary reference materials for the test.

Dr. S. R. Kattimani

HEAD
DEPARTMENT OF HISTORY
VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR
(EMPOWERED AUTONOMOUS)

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (EMPOWERED AUTONOMOUS)

B.A – I Semester – II

CONTINUOUS INTERNAL EXAMINATION

Subject – History

Title- History of Ancient India Paper No – II

Subject Code- (2DSC01HIS22)

Date:	Day:
Time:	Total Marks: 10
Type of Test:	Unit Test
Additional Info:	
Module	2
Que. Explain in detail the social life during Mauryan Period.	

Dissemination of Education for Knowledge, Science and Culture.

-Shikshanmaharshi Dr. Bapuji Salunkhe

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's

Vivekanand College, Kolhapur

(Empowered Autonomous)

Department of History

History of Ancient India:

Open Book-Report

Date: 15/01/2025

The students of B.A. Part-1 in the History Department of Vivekananda College had Open book test on the paper History of Ancient India on Monday, 13th January, 2025. There were 9 students present at this time. The Open book test helped the students reduce their fear of exams.

It was seen that the students used many reference tools and the internet to obtain information for this test. It also helped increase the students' knowledge of the subject and boost their confidence.

Dr. S. R. Kattimani

HEAD

**DEPARTMENT OF HISTORY
VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR
(EMPOWERED AUTONOMOUS)**

Name - Radhika Shashikant Jadhav.

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

52015

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Suppliment No. :

Roll No. : 4082

Class : BA - FY

Signature
of
Supervisor

Subject : History (Major)

Test / Tutorial No. :

Div. :

10/10 Radhika

पण - सौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा.

- सौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती पाहण्यापूर्वी सौर्य साम्राज्याची थोडक्यात माहिती पुढीलप्रमाणे -
- भारताच्या प्राचीन इतिहासातील सर्वात मोठे साम्राज्य म्हणून सौर्य साम्राज्याचा उल्लेख होतो. त्यामुळे या साम्राज्याच्या कालखंडाला इतिहासात अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. सौर्य साम्राज्याची स्थापना चंद्रगुप्त मौर्याने केली. ज्याने चाणक्यांच्या मार्गदर्शनाखाली नंद राजवंशाचा पाडाव केला. साम्राज्याचे शिखर चंद्रगुप्ताचा नातु अशोक व तो त्याच्या अधिपत्याखाली आले. कलिंग युद्धा-नंतर बौद्ध धर्म स्वीकारण्यासाठी प्रसिद्ध असलेल्या अशोकाच्या कारकीर्दीत नैतिक तत्त्वे, अहिंसा आणि सहिष्णुता यांचा प्रसार झाला. संपूर्ण साम्राज्यात वितरित केलेले त्याचे खडक आणि स्तंभ शिष्य, त्याच्या शासनाच्या ऐतिहासिक नोंदी म्हणून काम करतात. मौर्यांची राजधानी पाटलीपुत्र हे एक प्रमुख राजकीय आणि आर्थिक केंद्र बनले. सम्राट अशोकाच्या मृत्युनंतर, सौर्य

साम्राज्याचा हळुहळु हास होत गेला.

मौर्यकाळातील समाजव्यवस्थेची माहिती शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मॅगॅस्थिनिसने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कौटिल्याच्या 'अर्थशास्त्र' ग्रंथात तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आणि राजकीय जीवनाचे वर्णन करण्यात आले.

• मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती पुढील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल →

1) वर्णव्यवस्था → मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शुद्र हे चार वर्ण आस्तित्वात होते या काळात जातीव्यवस्था जटिल स्वरूपाची होती. प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यवसाया व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. मॅगॅस्थिनिसने लिहिलेला 'इंडिका' या ग्रंथात तत्कालीन काळातील सात जाती आढळतात.

2) आश्रमव्यवस्था → मनुष्याचे जीवन हे आश्रमामध्ये विभागले होते. ब्रह्मचार्यांमधून वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्माचे अभ्यास करीत असे. पुढील 25 वर्षात मनुष्य वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेवून गृहस्थाश्रमातून वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करीत असे. शेवटी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करीत असे. संन्यास आश्रमामध्ये मोक्षप्राप्ती मिळवण्यासाठी त्याचा प्रयत्न असे.

3) संयुक्त कुटुंबपद्धती → संयुक्त कुटुंब पद्धत तसेच पितृसत्ताक कुटुंबपद्धत होती. एका कुटुंबात साधारणतः

तीन पिढ्यांतील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता कुटुंबाचा प्रमुख असे. आंतरजातीय विवाह व बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब पद्धतीस धोका निर्माण झाला.

4) विवाह पद्धती → मौर्यकाळात विवाह धर्मशास्त्र व परंपरावर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष तर मुलाचे वय 16 वर्ष विवाहासाठी योग्य समजले जाते. विवाह शक्यतो जातीय होत. पठातरीही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे आपणास दिसून येते अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता.

5) अन्न → लोक शाकाहारी व मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव, गहू, अन्न म्हणून वापरत असत. मौर्यकालीन लोक पशु-पक्षांचे मांस खात होते. अशोकाने काही काळाने पशु हत्येवर बंदी घातली होती.

6) पोषाख → मौर्यकालातील लोक सुती वस्त्रे वापरत. पुरुष खुडद्यापर्यंत अंतर्वस्त्र, खांद्यावरून चादरीसारखे पांघरलेले वस्त्र व पगडीचा वापर करत असे. मौर्यकालीन लोक कठीफुले, हार, बाजुबंद व दस्तबंद हे विविध धातुचे दागिने व अलंकार वापरत असत.

7) मनोरंजन → मॅगॅस्थिनिसच्या मते, "रथदौड, घोडदौड आणि सांडाचे शुद्ध या द्वारे मनोरंजन होत असे." अर्थशास्त्रानुसार गायक, वादक, नर्तक, वाक्विज यांच्या कला प्रदर्शनामुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सणांच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे. खेड्यात सामुहिक उत्सवाचे आयोजन केले जात असे.

४) स्त्रियांची स्थिती → मौर्यकाळामध्ये समाजातील स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत असे आणि कुटुंबामध्येही स्त्रियांना सन्मानाने वागवले जात होते. कोंटिल्याच्या मते "संकट प्रसंग सोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिला ६ पण दंड केला पाहिजे आणि पतीच्या आज्ञेशिवाय बाहेर गेली तर १२ पण दंड केला पाहिजे" यावरून असा निष्कर्ष निघतो की मौर्यकाळातही स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक दिले जात असली तरी स्वातंत्र्य नव्हते. तिच्यावर पतीची बंधने होती.

Karuna Chandrakant Koli.

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साबुंबे

Shri Swami Vivekanand Shikshap Sanstha Kolhapur's

52535

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. : 4148

Class : B.A. FY

Subject: History Major

Test / Tutorial No. :

Div. :

10
10

Signature

* मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा.

- ऐतिहासिक प्रस्तावना :-
मानव हा समाजप्रिय प्राणी आहे. अश्मयुगापासून मनुष्य गटागटाने राहत असे. नंतर त्यांच्या समाज बनला. समाज म्हणजे समूहात राहणाऱ्या व्यक्तींमध्ये असणारी संबंधांची व्यवस्था होय. प्राचीन भारतीय समाजरचनेचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे जाती व्यवस्था होय. जिने भारताच्या इतर सर्वच बाबींना प्रभावित केले होते. प्राचीन भारतीय समाजव्यवस्थेची पुढील काही प्रमुख वैशिष्ट्ये आपणास सांगता येतील.

1] वर्णव्यवस्था :-

- जीवाचे परमात्म्याशी संमिलन घडवून आणणे म्हणजे मोक्ष संपादन करणे होय. जे जीवाचे अंतिम ध्येय मानले गेले. पण हे ध्येय संपादन करणे हे कार्यही तितकेच कठीण आहे. वर्णप्रमाणे यज्ञ, तप, संस्कार इ. योजना करण्यात आली. वर्णव्यवस्था ही छुणकमविर आधारलेली समाजव्यवस्था त्या व्यवस्थेनुसार समाजाची ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य व शुद्र अशा चार वर्णनि विभागणी झाली. प्रत्येकाने आपापल्या वर्णानुसार कर्मे करावी. ही कर्मे कर्तव्यबुद्धीनी व शुद्ध मनाने करावी व ह्या समाज

नियोजित कर्मद्वारे आपला विकास (पिंडशुद्धी) करित करित धर्मनि निर्दिष्ट केलेल्या द्येयान्या वाटेने प्रवास करावा अशी ही योजना आहे.

② जातीव्यवस्था :-

जातीव्यवस्था ही प्राचीन भारतीय समाजाचे प्रमुख वैशिष्ट्य आहे. एका विद्वान पुरुषाच्या मुखातून ब्राम्हणाची निर्मिती, बाहुतून क्षत्रियांची निर्मिती मांड्यातून, वैश्यांची निर्मिती तळपायातून व शुद्रांची निर्मिती झाल्याचे ऋग्वेदाच्या पुरुषसुक्तात म्हणले आहे.

यानुसार ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र या चार जाती व त्यांच्या अनेक उपजाती या काळात समाजात प्रचलित होत्या. त्यांच्यामध्ये परस्पर शैलीबेरीचा व्यवहार होत नव्हता.

जातीव्यवस्थेच्या ताठरतेमुळे सामाजिक विषमता निर्माण झाली होती. ब्राम्हणांना सर्वोच्च जात मानले जात असे. आणि त्यांना समाजात सर्वाधिक शक्ती आणि विशेषाधिकार प्राप्त होते. धार्मिक विधी करणे, धार्मिक ग्रंथ शिकवणे आणि राजे आणि राजकन्यांना लग्न देणे ही त्यांची जबाबदारी होती.

③ आश्रम व्यवस्था :-

आश्रमव्यवस्था ही वर्णव्यवस्थेशी संलग्न आहे. वर्णव्यवस्था ही समाजातील संघर्ष व स्पर्धा टाळण्यासाठी केलेली समाजव्यवस्था आहे. तशीच आश्रमव्यवस्था ही व्यक्ती व समाज या दोहोंच्या विकासासाठी असून ह्या व्यवस्थेमुळे व्यक्तीनुसार वाढत जाणाऱ्या पिपासेनुसार (काम पिपासा, सत्ता पिपासा, पित्त पिपासा) सुयोग्य नियंत्रण घालण्यात आले. ह्या आश्रमव्यवस्थेमुळे मानवी आयुष्याचे ब्रम्हचर्य, गृहस्थाश्रम असून प्रत्येकाने त्या त्या आश्रमात त्या वेळाला अनुरूप अशी कर्तव्ये करावी असे बंधन घालण्यात आले. प्राचीन काळामध्ये असा समाज होता की मानवी आयुष्याचे व शंभर

मानून 25 वर्षाचे त्याचे चार भाग पाडले गेले होते. ज्यामध्ये सुरुवातीची पंचवीस वर्षे अध्ययन करून ब्रम्हचर्य धारण करणे अपेक्षित होते. नंतरची 25 वर्षे, विवाह करून पितृऋण फेडणे व गृहस्थाश्रमातील आपल्या जबाबदाऱ्यांचे निर्वहण करणे अपेक्षित होते. पुढील 25 वर्षे संसारिक जबाबदाऱ्यातून हळूहळू विनीत होऊन वानप्रस्थाश्रम धारण करणे अपेक्षित मानले गेले. 75 वर्षापासून आपल्याची पुढील वर्षे संसाराचा त्याग करून वनामध्ये जाऊन ध्यान, मनन, चिंतन, जप, तप याद्वारे परमेश्वराचे स्मरण करून मोक्षप्राप्तीसाठी प्रयत्न करणे अपेक्षित होते.

कुटुंब व्यवस्था :-

भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये संयुक्त कुटुंब व्यवस्थेचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. भारतीय कुटुंब व्यवस्था ही भारतीय समाजाचा आणि भारतीय संस्कृतीचा कणा आहे. आपल्या पुढच्या पिढीला सहज दैनंदिन व्यवहारातून सत्कृत्यांची सवय लावण्याचे कार्य, पिढ्यानुपिढ्या कुटुंब व्यवस्थेतून होत आहे. प्राचीन काळात भारतीय कुटुंब व्यवस्था ही पितृसत्ताक पद्धतीची होती. ज्यामध्ये हिंदू वारसा कायद्यानुसार मोठ्या मुलाचा मोठा मुलगा हा त्या घराचा करता पुरुष मानला गेला होता. कुटुंबामध्ये नवरा बायको सह त्याची मुले त्यांचा बायका गुण्या गोविंदाने राहत असत. त्या कुटुंबावरील ऋण किंवा फायद्याच्या बाबी यासाठी कर्त्या पुरुषालाच जबाबदार धरले जात असत. असे कुटुंबातील इतर सर्व लोक घराच्या कर्त्या पुरुषाला त्याच्या विविध कामांमध्ये मदत करत असत.

⑤ विवाह पद्धती :-

प्राचीन भारताच्या वैविध्यपूर्ण सामाजिक व सांस्कृतिक क्षेत्रात विवाह संस्थेची महत्त्वपूर्ण भूमिका होती. प्राचीन भारतीय विवाह पद्धतीमुळे सत्कालीन परंपरा, चालीरीती आणि धार्मिक श्रधांची माहिती आपणास प्राप्त होते. प्राचीन भारतीय समाजामध्ये अनेक प्रकारचे विवाह प्रचलित होते. ज्यामध्ये ब्रम्हविवाह,

देवविवाह, आर्षविवाह, प्रजापत्यविवाह, गंधर्वविवाह आणि आसुरविवाह यांचा समावेश होता. सर्वात उदात्त मानल्या जाणाऱ्या ब्रम्हविवाहामध्ये वराने वधूच्या कुटुंबाला भेटवस्तु देणे समाविष्ट होते. ज्यामध्ये पत्नीचे भरणपोषण करण्याचे कर्तव्य पतीबाबत दशविते. देवविवाह : प्रकारात लग्नात, वधूला पुजारीला बनिदानाची भेट म्हणून अर्पण केले जात असे. आर्ष विवाहात वराने वधूच्या वडिलांना गाय आणि बैल भेट दिले जात असे, तर प्रजापत्य विवाह हा पुरुष आणि स्त्री यांच्यातील एक साधा आणि ऐच्छिक मिशन होता. दुसरीकडे, गंधर्व विवाह हा परस्पर संमतीवर आधारित प्रेमविवाह होता. तर असुर विवाहात वराने वधूच्या कुटुंबाला वधूची किंमत देणे समाविष्ट होते. विवाह हे केवळ दोन व्यक्तींमधील मिशन नव्हते तर एक पवित्र बंधन होते.

6 अन्न व आहार :-

प्राचीन काळात समाजातील लोक हे शाकाहारी व काही प्रमाणात मांसाहारी असलेले दिसून येतात. शाकाहारमध्ये अन्नधान्य, कडधान्य, फळभाज्या, पालेभाज्या, व मसाल्याचे पदार्थ यांचे सेवन केले जात असे. तसेच आहारामध्ये दूध, अंडी, मासे, मांस यांचाही वापर केला जात असे. बहुतांशी कांदा, लसूण, मांस तसेच मदीराचे सेवन करणे वर्ज्य मानले होते.

7 अनेकार व आभूषणे :-

प्राचीन काळात समाजातील स्त्री-पुरुष या प्रत्येक घटकांना अनेकार व आभूषणाची आवड होती. तत्कालीन लिखित व अलिखित साधनांच्या माध्यमातून व उत्खननातून सापडलेल्या मुताच्या माध्यमातून अनेकार व आभूषणाची माहिती मिळते. ज्यामध्ये सोने, चांदी, तांबे, पितळ याचबरोबर विविध मौल्यवान धातू, हिरे, मोती यांचा समावेश अनेकारामध्ये केल्याचे दिसून येते. पुरुष हातांमध्ये कडे, गळ्यामध्ये तारित व मोत्याच्या माळा

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No.:

Roll No. : 4148

Class : B.A. FY

Subject : History-Major

Test / Tutorial No.:

Div.:

घातक असत. तसेच स्त्रिया कर्णभूषणे, नथ, बिंदी, पायातील
पेंजण, जोडवे, कमरपट्टा, बाजूबंद, बांगड्या व गळ्यामध्ये
सोन्या, चांदीच्या, हारंंचा वापर करत असत.

८) वेशभूषा व केशभूषा :-

प्राचीन काळात कापसापासून तयार
झालेले व चरख्यावर विणलेले जाडे भरडे कापड वापरले जात
असे. श्रीमंत व्यक्ती रेशीम कापडाचा वापर करत असत.
कपड्यांच्या व्यापारामध्ये मोठी उलाढाल होत असे. पुरुष
धोतर, पागोटे, शेला व पंजा यांचा वापर करत असत. तर
स्त्रिया साडी, चोळी यासारखे वस्त्रे परिधान करत असत. रेशीम
सुती मलमल या कापडांचा समावेश लोक करत असत.

९) स्त्री जीवन :-

प्राचीन काळात समाजात स्त्रियांना दुय्यम स्थान
दिण्याचे दिसून येते. धार्मिक कार्य, सण, यात्रा, उत्सव,
समारंभ याप्रसंगी स्त्रियांना महत्वाचे स्थान दिले गेले
होते. परंतु मातृदेवता म्हणून गौरवलेले दिसून येते. वेद
काळात स्त्रियांना शिक्षणाचा अधिकार होता. गार्गी, मैत्रेयी,
लोपामुद्रा, या स्त्री विदुषींनी अध्ययन करून वेद लेखनाचे
काम ही केले होते. परंतु उत्तर वेद काळापासून स्त्रियांच्या

शिक्षणाचा अधिकार नाकारला जाऊन तिच्यावर बंधने लादली गेल्याचे दिसून येते.

वेदकाळात राजघराण्यातील स्त्रियांना स्वयंवराच्या माध्यमातून वर निवडण्याचा अधिकार होता. परंतु पुढील काळात स्त्रियांच्या विवाहावर बंधने आली. राक्षस विवाह, पैशाच्य विवाह, असे अनेक विवाहाचे प्रकार प्रचलित होते. वेदकाळात सभा समितीच्या माध्यमातून स्त्रियांचा राजकारणातील समावेश लक्षणीय दिसून येतो.

⑩ शिक्षण व्यवस्था :-

प्राचीन भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये शिक्षण व्यवस्था ही जातीय व्यवस्थेने प्रभावित झालेली होती. यामध्ये ब्राम्हण वर्गाची मक्तेदारी आपल्याला पहायला मिळते. शिक्षणासाठी गुरुगृही राहून आपले शिक्षण पूर्ण करावे लागत असे. यानाच गुरुकुल व्यवस्था असेही म्हटले गेले आहे.

यामध्ये ब्राम्हण वर्गाला शिक्षण, विद्यादान व वेदाध्यायन व पौरोहित्याचे काम करावे लागत असे.

प्राचीन काळात क्षत्रिय समाजाना समाजाचे रक्षण करण्याची जबाबदारी दिली असल्याने त्यांना युद्ध कलेचे शिक्षण दिले जात असे.

प्राचीन काळात वैश्य समाजाने व्यापार - वाणिज्य नियंत्रित व सुचारूपणे चालवण्यासाठी त्यांना व्यापार वाणिज्याचे शिक्षण दिले जात असे.

प्राचीन काळात शिक्षणाचा अधिकार बुद्ध म्हणजेच बहुजन समाजाना व स्त्रियांना नाकारला गेला होता.

⑪ गुणमगिरी :-

प्राचीन भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये गुणमगिरी मोठ्या प्रमाणावर प्रचलित होती. युद्धामध्ये पराभूत झालेल्या युद्ध कैद्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना

गुलाम म्हणून जीवन जगावे लागत असे. तसेच गुलामांची खरेदी विक्री बाजाराद्वारे केली जात असे. पुरुष व स्त्री गुलामांची खरेदी विक्री होत असे. पुरुष गुलाम त्याच्या कार्य करण्याच्या बंध व ताकतीनुसार त्याचे दर ठरत असत. स्त्री गुलामांच्या सुंदरतेवर त्याचे दर ठरलेले असत. विदेशी व्यापाराद्वारे गुलामांची खरेदी विक्री मोठ्या प्रमाणावर होत असे.

मनोरंजन व करमणुकीची साधने :-

प्राचीन काळात मनोरंजनासाठी व करमणुकीसाठी विविध प्राण्यांच्या झुंजी व शर्यती ये आयोजन केले जात असे. त्यामध्ये मेंढ्यांच्या टक्करी, बैलगाडी व घोड्यांच्या रथ शर्यती व कोबड्यांच्या झुंजी या समावेश होते. तसेच मनोरंजनासाठी द्यूत व सारीपाठासारखे खेळ प्रचलित होते. विविध वाद्यांच्या माध्यमातून संगीत, नृत्य व नाट्य ही मनोरंजनाची विविध साधने होती. तसेच धार्मिक यात्रा, सण-उत्सव समारंभ याद्वारे देखील समाजाला विरंगुळा प्राप्त होत असे.

औषधे :-

प्राचीन काळात विविध रोगांचे कारण शोधून त्यावर उपाय आयुर्वेदाद्वारे शोधले गेलेले आपणास दिसून येते. यासाठी निसर्गात उपलब्ध असणाऱ्या वनस्पतींचा वापर केला जात असे. वैद्य विविध वनस्पतींच्या काढ्यापासून रोग्यांना आजारातून बरे करत असत. त्यामध्ये तुळस, कडुनिंब, कोरफड या व यासारख्या निसर्गात उपलब्ध असणाऱ्या विविध वृक्ष व वनस्पतींचा वापर औषध म्हणून मोठ्या प्रमाणावर केला जात असे.

14) संस्कार :-

हिंदू समाजव्यवस्थेत संस्कारांना फार मोठे स्थान आहे. संस्कार म्हणजे संस्करण व संस्करण म्हणजे कोणतीही गोष्ट शुद्ध करण्यासाठी तिच्यातील दोष नष्ट करण्यासाठी केलेली कृती. जसे केलेले कोणतेही कर्म वाया जात नाही. ते बर-वाईट परिणाम घडवून आणणे. तसेच संस्कार हाही कर्ममयच असल्यामुळे तोही आपला परिणाम घडवून आणतोच. हिंदू धारणेनुसार संस्कारांचे तीन प्रकारचे परिणाम घडून येतात.

- ① व्यक्तीचे देह व मन शुद्ध करण्यास मदत होते.
- ② सृष्टीत वास करणाऱ्या परंतु इंद्रियगोचर नसणाऱ्या अतिद्रिय शक्ती (ल्यानांच देवता म्हणतात) ल्याचे सहाय्य मिळते.
- ③ भोक्तात्मचे वातावरण शुद्ध व पोषक होऊन इष्टफल देण्यास उपकारक बनते. हिंदू धर्मात एकंदर सोळा संस्कार सांगितले आहेत. गर्भाधान, पुसवन, सीमन्तोन्नयन, जातकर्म, नामकरण, निष्क्रमण, अन्नप्राशन, चूडाकर्म, उपनयन, मेधाजनन, वगैरे सोळा संस्कार हा अंत्यर्थाचा आहे.

Name -

Rajawade Shikshi Khandale

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुरांस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

52570

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No.

4156

Class

B.A. History

Subject :

History

Test / Tutorial No. :

Div. :

7/10

20/09/21

1)

मेरवालीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती घेऊन स्वतः

मेरवालीन सामाजिक परिस्थिती पाहण्यापूर्वी मेरवा
साम्राज्याची सोडण्या माहिती घेऊन घ्यावे - :

साम्राज्याच्या प्राचीन इतिहासातील सर्वात मोठे साम्राज्य म्हणून मेरवा
साम्राज्याच्या उल्लेख होतो. त्यामुळे त्या साम्राज्याच्या काळातल्या
इतिहासात अत्यंत महत्त्व आहे. मेरवा साम्राज्याची
स्थापना चंद्रगुप्त मौर्याने, ज्याने त्याच्याच्या मर्ग
वसुदेवाच्या पांढऱ्या वेळा साम्राज्याने शिखर चंद्रगुप्ताच्या लालू
समोर हा ग्रेट यांच्या अधिपत्याखाली आले आणि बुद्धांना
जेथे वृद्ध स्वीकारायाची प्रसिद्धी असल्याने साम्राज्याच्या कारणांसाठी
नेतीय वसु, महीसा आणि सहिष्णुता यांच्या प्रसार करून
भारत साम्राज्यात विस्तार केलेले त्यांचे राज्य आणि इतर
शिवाय त्यांच्या साम्राज्याच्या सेवा हासिल नेदी म्हणून काम
करता मेरवा साम्राज्याची घातलेली हे एक प्रमुख राजकीय
आणि आर्थिक वेळे असले सम्राट अशोकच्या मुत्तुनंतर
मेरवा साम्राज्याच्या हळूहळू होत गेला.

मेरवालीन सामाजिक परिस्थिती घेऊन घ्यायच्या माध्य
स्वरूप वसुता नोडस.

मेरवालीन साम्राज्याच्या काळाची माहिती घेऊन घ्या

माहिती शिवायेय तसेच ताकाहीन सहित्यापडण मिळते माहिती
विजे लिहिल्या इंडिका, त्या ग्रंथात तसेच केरियान्या अर्थ
शास्त्रात ग्रंथात ताकाहीन सामाजिक, शारीक, धार्मिक
माहिती साजणिय झेवणाने वर्णन करण्यात माहि.

सामाजिक परिस्थिती सुद्धे पुढील प्रमाणे :-

१) वर्णव्यवस्था :- मौर्य काळीन समाज हा चार वर्गां
वर्णव्यवस्थावर आधारित होता समाजात ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य
आणि शुद्र हे चार वर्ण मानितेवता होते या वर्गात जाती
व्यवस्था जाहीस स्वरूपाची होती प्रत्येक जातीचा जे धर्मव्यवस्था
होतेत. असेल त्या व्यक्ताय व्यक्तिता इतरा व्यक्ताय
त्याची परवणगी नव्हती मंत्रीस्थेनिज सिध्दा इंडिका या
ग्रंथात ताकाहीन वर्णव्यवस्था सात जातीया उल्लेख आहे

२) जातिमतेवस्था :- मनुष्याचे जीवन हे जातिमतेव्ये आधारित
होता असेच जातिमतेव्ये वयाच्या २५ वर्षापर्यंत व्यक्ती प्रत्येक
शुद्रा उमाच मर्यादा वरिता ठरले पुढील २५ वर्षात मनुष्य
वैश्यीय शुद्राचा समोरा होऊन ब्राह्मणावून वयाच्या ५०व्या
वर्षात असे संन्यास आश्रमातील मोक्ष प्राप्ती मिळव्यावारी
त्याचा मत्तक ठरले.

३) कुटुंबा कुटुंब व्यवस्था :- कुटुंबा कुटुंब व्यवस्था तसेच
कुटुंबाव्यवस्था होती. हेतु मणा कुटुंबात आधारात
विवेक तें विद्यातील जाफती मर्यादा रहत असे विद्या
कुटुंबाचा प्रमुख ठरले मंत्रीस्थेनिजेन आश्रिते कि लोख
कुटुंब समुद्रहीन राहता होते. व असा कुटुंब जागत
ठरले

४) विवाह व्यवस्था :- मौर्यकाळात विवाह शुभकारन व परम
आधारित ठरले जात होते कुटुंबीचे पर्व १२० सुसन्ने पय १६
पर्व विवाहकारि योश समजे जाते, असेच पुढील जन्म

देणे हा विवाहचा योग्य वेळजसो जातो. निव्वहाचा प्रमुख
होणूक ठेके पद्धतीची सुल्लिवाह निव्वहा पद्धती ही पद्धती
घट्यापोषी प्रशा मोर्ष गाळात अस्तित्तात होतो.

3) अन्न :- लोक साहकारी व मांसाहरी होी दुहापासून
तायार पारिष पारिष, फल, भात, जव, गहू, जवरी अन्ना
महूरण पावरा ठेके. मोर्षगाळतीस लोक पक्षु-पक्षी
चे मांस खात होी अन्नोत्तामे काही गाळासोने पक्षु
होपर गंडीहातस अन्नेस.

4) पोशाख :- मोर्षगाळतीस लोक वस्ती, वस्ते, पावरा
सुत्र व सुंदर्या पारिष अन्नापक्षुता पांड्यावस्त्रता पांडीरी
सुत्राचे साधरत्वेले पक्षु व पक्षीया तावर, जवरा, अन्ने.
मोर्षगाळतीस लोक जवरी, हात बाजुबंद व देवतापक्षु
हे निविष सातुप अन्नांर हातस होी स्त्री व पक्षु
माक साविष अन्नांर हातस होी.

5) मनोरंजन :- मनोरंजनाच्या मते अन्ने, घेड्डे, घेड्डे आणि
तावरताचे सुंदर पांड्या मनोरंजन होी अन्ने माधुर्य
गुहात माधुर्य, पादर, तावर, तावर, तावर पांड्या पांड्या
सुत्र ही माधुर्यता मनोरंजन होी अन्ने प्रमुख अन्नाच्या
प्रमुखता गुहात अन्ने पांड्यात माधुर्यता
शाळांमध्ये साधुर्यता उन्नेत अन्ने आयोजन केले
जात अन्ने.

6) स्त्रियांची स्थिती :- मोर्षगाळतीस सामाजिक
स्थितीत अन्नाच्या पांड्यात मिळता अन्ने. आणि
अन्नामध्ये ही स्थितीत अन्नात पांड्यात जात
होी केलेल्या मते, संगत प्रमुख सीडता
स्त्रीज्वर आपल्या पंत्या पक्षुता
स्थितीत अन्ने अन्ने अन्ने पक्षुता अन्ने
अन्ने अन्ने.

आणि वनिव्याच्या अन्वेषित्याय वती पर त्याला चव
दंड वरून मी. दंड केला पहिले भाषणेला ठारून
निवृत्ती निवृत्ती की मोर्चाळतीस जहा स्थितीला अन्वेषित्या
कागधून मिळत होती. परंतु आतां नव्हते विद्यावर
सुवांत्य नव्हते विद्यावर वतीचे वंश ही नवी नवी
मोर्चाळता स्थितीला पूर्णविषयचा व छटकोलाचा
आविष्कार होता.

मुळावीत वरील सर्व मुद्द्यांच्या आधारे
मी म्हणता येईल की मोर्चाळतीस सामाजिक स्थिती
ही आजच्या सामाजिक स्थितीपेक्षा संकुचित वेळी होती
संकुचित बुद्धि व दुष्टता मनोरंजनाची.

साधने, मत्त, पोशाख, यामरेणा वगैरे वाळता,
मोर्चाळतीस ज्या प्रथा होत्या उदा. आश्रमव्यवस्था
पुनर्निवाह दुष्ट पद्धती विविधा व दुष्टता या
पुनर्विणे व दुष्टतात मी कही प्रथा ही वंड ही
आल्या आहेत मोर्चाळतीस सामाजिक :

परिस्थिती ही तत्कालीन काळातील कही प्रथा
वगैरे वगैरे आजची आजच्या सुयोग्य होती
मी म्हणता येईल.

6/10/2020

प्र. क्र. Q. No.	1	
उत्तर	*	मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा. मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थिती पाहण्यापूर्वी मौर्य साम्राज्याची थोडक्यात माहिती पुढील प्रमाणे :- भारताच्या प्राचीन इतिहासातील सर्वात मोठे साम्राज्य म्हणून मौर्य साम्राज्याचा उल्लेख होतो. त्यामुळेच या साम्राज्याचा काळखंडाच्या इतिहासात अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. मौर्य साम्राज्याची स्थापना चंद्रगुप्त मौर्याने केली, ज्याने चाणक्याच्या मार्गदर्शनाखाली नंद राजवंशाचा पाडाव केला. साम्राज्याचे शिखर चंद्रगुप्ताच्या नावा अशोक व ग्रेट यांच्या अर्धशतकाखाली आले. कलिंग युद्धानंतर बौद्ध धर्म स्वीकारल्यासाठी प्रसिद्ध असलेल्या अशोकाच्या कारकीर्दीत नैतिक, कले, अटिसा आणि सहिष्णुता यांच्या प्रसार आला. संपूर्ण साम्राज्यात विस्तारित केलेले त्यांचे खडक आणि स्तंभ शिष्य त्यांच्या शासनाच्या ऐतिहासिक नोंदी म्हणून काम करतात. मौर्य राजधानी पाटलीपुत्र हे एक प्रमुख राजकीय आणि आर्थिक केंद्र बनले. सम्राट अशोकाच्या मृत्यूनंतर, मौर्य साम्राज्याचा हळू हळू ऱ्हास होत गेला. * <u>मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थिती पुढील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल</u> मौर्यकाळीन मौर्यकाळातील समाजव्यवस्थेची माहिती शिबामेव तसेच तत्काळीन साहित्यातून मिळते. मेगस्थेनीजने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच केल्याच्या अर्थशास्त्रात ग्रंथात तत्काळीन सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आणि राजकीय जीवनाचे वर्णन करण्यात आले. <u>सामाजिक परिस्थितीचे मुद्दे पुढील प्रमाणे :-</u> 1) <u>वर्णव्यवस्था</u> :- मौर्य काळीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण क्षत्रिय, वैश्य आणि शुद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात

होते या काळात जाती व्यवस्था जहिन स्वरूपाची होती प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असो त्या व्यक्तीस त्या व्यक्तिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. मॅगसेथे निज लिखित 'इंडिका' या ग्रंथात तत्काळीन काळातील सात जातींचा उल्लेख आहे.

२) आश्रम व्यवस्था :- मनुष्याचे जिवन हे आश्रममध्ये आधारित होता. ब्रम्हचरी आश्रमात वयाच्या २५ वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रम्हाचारी राहून धर्माचे अध्ययन करित असे. पुढील २५ वर्षांत मनुष्य वैवाहिक सुखाचा उपयोग होऊन गृहस्थमात्रेन वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. शेवटी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे. संन्यास आश्रमातील मोक्ष प्राप्ती मिळवण्यासाठी त्यांचा प्रयत्न असे.

३) संयुक्त कुटुंब पद्धती :- संयुक्त कुटुंब पद्धत तसेच पितृसंलोक कुटुंब पद्धत होती. एका कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता कुटुंबाचा प्रमुख असे. मॅगसेथे निज संग्रहित केले की 'लोख' सुख समृद्धीने राहत होते व दाराचा कुलूप लावित नसे.

४) विवाह पद्धती :- भौरी काळात विवाह धर्मशास्त्र व परंपरावर आधारित केले जात होते. मुलीचे वर्षे १२ ते मुलाचे वय १८ वर्षे विवाहासाठी योग्य समजले जाते. अनेक पुराणां जन्म हो हा विवाहाचा प्रमुख धर्तक असे. स्वयंवर पद्धती, पुर्वनिवृत्त निरीक्ष पद्धती, हुडी पद्धती धर्तसोटाची प्रथा भौरी काळात अस्तित्वात होती.

ग) अन्न :- लोक शाहकारी व मांसाहार दोन्ही दुष्टापाखून तयार केलेले पदार्थ. फळ, थात, जव, गहू, ज्वारी, अन्न म्हणून वापरत असे. मौर्यकाळातील लोक पशु-पक्षी चो मांस खाल्ले होते. अशोकाने काही काळाताने पशु हत्तेवर बंदी घातल्या होत्या.

घ) पोशाख :- मौर्यकाळातील लोक सुती वस्त्रे, वापरत. पुरुष गुडद्यापर्यंत अंतर्वस्त्र, खांद्यावरून चढरी सारखे पांढर्याचे वस्त्र व पगडीचा वापर करत असे. मौर्यकाळातील लोक कपडे फुले, दार, बाजूबंद व दुसरे हे विविध छातुचे आभूषण घातले होते. स्त्री व पुरुष एकसारखे. अलंकार घातले होते.

च) मनोरंजन :- मंत्रेस्थितिजच्या मते "स्थौदोड, स्त्रौदोड आणि स्त्रौडाचे शुद्ध या द्वारे मनोरंजन होत असे. 'अर्थशास्त्रानुसार' गायन, वादक, नर्तक, वादक यांच्या कामाप्रदर्शन मुख्य ही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सणाच्या प्रसंगी मुख्य केले जात असे. खेळात सांस्कृतिक शास्त्रांमध्ये सामूहिक उत्सव असलेले विविध आयोजन केले जात असे.

द) स्त्रियांची स्थिती :- मौर्यकाळामध्ये सामान्यतः स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत असे. आणि कुटुंबामध्ये ही स्त्रियांना सन्मानाने वागवले जात होते. केटिलाच्या मते, 'संकट प्रसंग सोडता स्त्री पार आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिचा दण्ड देऊ देण्या पाहिजे आणि प्रसंगी अज्ञे शिवाय पत्नी बाहेर गेली तर 12 दण्ड देऊ देण्या पाहिजे. यावरून असा.

निष्कर्ष निघालो की मौर्यकाळामध्ये जरि स्थिरांना
सम्मानाची वागणूक मिळत होती. परंतु स्वातंत्र्य
नव्हते. तिथ्याव पतीचे बंधन होते. राजकारणात
स्थिरांना सहभागी होता येत नसे. मौर्यकाळात
स्थिरांना पुनर्विवाहाचा व घटस्कोटाचा अधिकार
होता.

७ केंद्रित करीत सर्व सुदृढाच्या आधारे
असे म्हणता. येइल की मौर्यकाळातील सामाजिक
स्थिती ही आजच्या सामाजिक स्थितीपेक्षा संपूर्णतः
वेगळी होती. संयुक्त कुटुंब पद्धत, मनोरंजनाची
साधने. अन्न, पोशाक. यासारख्या बाबी वगाळत,
मौर्यकाळातील ज्या प्रथा होत्या उदा. आश्रमव्यवस्था
पुनर्विवाह हुडा पद्धत विवाहाच्या पद्धती या
पूर्णपणे बदलल्यात आल्या. काही प्रथा ही बंध
ही साह्या आहेत. मौर्यकाळातील सामाजिक
परिस्थिती ही तत्काळीन काळातील काळातील
काही प्रथा / बाबी वगाळता मानवी समाजाचा
अयोग्य होती असे म्हणता येईल.

प्र. मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा.

→ मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थिती प्राहण्यापूर्वी मौर्य साम्राज्याची थोडक्यात माहिती पुढीलप्रमाणे:-

भारताच्या प्राचीन इतिहासातील सर्वात मोठे साम्राज्य म्हणून मौर्य साम्राज्याचा उल्लेख होतो. त्यामुळेच या साम्राज्याच्या कालखंडाला इतिहासात अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. मौर्य साम्राज्याची स्थापना चंद्रगुप्त मौर्याने केली, ज्याने चाणक्याच्या मार्गदर्शनाखाली नंद राजवंशाचा पाडाव केला. साम्राज्याचे शिखर चंद्रगुप्ताचा नातू अशोक द ग्रेट याच्या अधिपत्याखाली आले. कलिंग युद्धानंतर बौद्ध धर्म स्वीकारण्यासाठी प्रसिद्ध असलेल्या अशोकाच्या कारकिर्दीत नैतिक तत्वे, अहिंसा आणि सहिष्णुता यांचा प्रसार झाला. संपूर्ण साम्राज्यात वितरित केलेले त्याचे खडक आणि स्तंभ शिक्ष्य. त्याच्या शासनाच्या ऐतिहासिक मोदी म्हणून काम करतात. मौर्यांची राजधानी पाटलीपुत्र हे एक प्रमुख राजकीय आणि आर्थिक केंद्र बनले. सम्राट अशोकाच्या मृत्यूनंतर, मौर्य साम्राज्याचा हळूहळू ढास होत गेला.

मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थिती पुढील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल, :-

मौर्यकाळातील समाजव्यवस्थेची माहिती शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मॅगिस्ट्रेनिजने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कौटिल्याच्या 'अर्थशास्त्र' ग्रंथात तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आणि राजकीय जीवनाचे वर्णन करण्यात आले.

सामाजिक परिस्थितीचे मुळे पुढीलप्रमाणे:-

1) वर्णव्यवस्था:- मौर्यकाळीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चार वर्ण असित्वात होते. या काळात जातीव्यवस्था जाहील स्वरूपाची होती, प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यवसायात व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. मॅगिस्ट्रेनिजने लिखित 'इंडिका' या ग्रंथात तत्कालीन काळातील सात जातींचा उल्लेख आहे.

2) आश्रमव्यवस्था:- मनुष्याचे जीवन हे आश्रमांमध्ये विभागले होते. ब्रह्मचर्य आश्रमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्माचे अध्ययन करित असे. पुढील 25 वर्षात मनुष्य वैवाहिक सुखाचा उपभोग होऊन गृहस्थाश्रमातून वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. शेवटी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे. संन्यास आश्रमांमध्ये मोक्षप्राप्ती मिळवण्यासाठी त्यांचा प्रयत्न असे.

३) संयुक्त कुंडुव पद्धती :- संयुक्त कुंडुव पद्धत नखेच पितृसत्ताक कुंडुवपद्धत होती. मका कुंडुवात आधारात: तीन पिढ्यातील व्यक्ती मकर राहत असत. पिता कुंडुवाचा प्रमुख असे. आंतरजातीय विवाह व वधूपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुंडुव पद्धतीस ह्योका निर्माण झाला. 'मॅगसेचेनिजे संगितले की, 'लोक सुख व अमृद्धीने राहत होते व हागला कुलूप लावत नव्हते'.

४) विवाह पद्धती :- मौर्यकाळात विवाह धर्मशास्त्र व परंपरावर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय १२ वर्ष तर मुलाचे वय १६ वर्षे विवाहासाठी योग्य समजले जाते. विवाह शक्यतो जातीत होत. पण तरीही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे सापणास दिलून येते. अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. स्वयंवर पद्धती, पुनर्विवाह, नियोग पद्धती, हुंडा पद्धती, घटस्फोटाची प्रथा मौर्यकाळात अस्तित्वात होती.

५) अन्न :- लोक शाकाहारी व मांसाहारी होते. दुधापाशून तयार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव, गहू अन्न म्हणून वापरत असे. मौर्यकाळात लोक पशु-पक्षांचे मांस खात होते. असोकाने काही काळाने पशु हत्येवर बंदी घातली होती. मशीने स्वयं व मंदिरा घेण्याची प्रथा प्रचलित होती. यनाच्या प्रसंगी लोक मंदिरात जात असत, असा मॅगसेचेनिज लिखित 'इंडिका' या ग्रंथात उल्लेख आहे.

६) पोषाख :- मौर्यकाळातील लोक बुती वस्त्रे वापरत. पुरुष गुडछापर्यंत अंतर्वस्त्र, खांद्यावरून चादरी स्वारखे पांघरलेले वस्त्र व पगडीचा वापर करत असे. मौर्यकाळात लोक कर्ण फुले, हार, धातूबंद व दस्तबंद हे विविध हानुंचे आलेकार घालत होते. स्त्री व पुरुष मकराखे दागिने वापरत असत. श्रीमंत व मध्यम नागरिकांच्या राहणीमानात थोडी तफावत होती.

७) मनोरंजन :- मॅगसेचेनिजच्या मते, "शयदोड, छेडवेड जाणि सांडाचे शुद्ध या करे मनोरंजन होत असे". 'अर्थशास्त्रा' नुसार गायक, वादक, नरनर्तक, वाग्विज यांच्या कला प्रदर्शन मुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख शणाच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे. खेड्यात सार्वजनिक शाळांमध्ये सामूहिक खेळ उत्सवांचे आयोजन केले जात असे. सामाजिक हस्तीने विचार करता मनोरंजन करणे हे त्या काळातील लोकांचे आविश्कार्य अंग बनले होते.

४) स्त्रियांची स्थिती :- मौर्यकाळामध्ये समाजातील स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत असे आणि कुटुंबामध्येही स्त्रियांना सन्मानाने वागवले जात होते. कौटिल्याच्या मते, "संकट प्रसंग सोडता शरीर जर आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिला ६ पण दंड केला जाईल आणि पतीच्या आज्ञेशिवाय पत्नी बाहेर गेली तर १२ पण दंड केला जाईल" यावरून असा निष्कर्ष निघतो की मौर्य काळामध्ये जरी स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत होती परंतु स्वातंत्र्य नव्हते. तिच्यावर पतीची बंधने होती. "स्त्रिया फक्त पुत्रप्राप्तीच असतात", असेही कौटिल्याने म्हटले आहे. राजकारणात स्त्रियांना सहभागी होता येत नसे. मौर्यकाळात स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा व बटखोराचा अधिकार होता.

मकंदरीत, वरील सर्व मुद्द्यांच्या आधारे जसे म्हणता येईल की, मौर्यकाळातील सामाजिक स्थिती ही आजच्या सामाजिक स्थितीपेक्षा संपूर्णतः वेगळी होती. संयुक्त कुटुंब पद्धत, मनोबंजनाची शाधने, अन्न, पोशाख यांसारख्या बाबी वेगळता मौर्यकालीन ज्या प्रथा होत्या, उदा. आज्ञाप्रवस्था, पुनर्विवाह, हुंडा पद्धत, विवाहाच्या पद्धती या पूर्णपणे बदलल्या आहेत. काही प्रथा बंदही झाल्या आहेत. मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती ही तत्कालीन काळातील काही प्रथा/बाबी वेगळता मानवी समाजाला सुयोग्य होती असे म्हणता येईल.

Name - Aditya Nitin kadam

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साबुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

52039

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. : 4089.

Class : BA-FY

Subject : History (Minor)

Test / Tutorial No. :

Div. :

6/10 Aditya

५. मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा.
३. मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थिती पाहण्यापूर्वी मौर्य साम्राज्याची थोडक्यात माहिती पुढीलप्रमाणे :-

भारताच्या प्राचीन इतिहासातील सर्वात मोठे साम्राज्य म्हणून मौर्य साम्राज्याचा उल्लेख होतो. त्यामुळे या साम्राज्याच्या काळाखंडाला इतिहासात अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. मौर्य साम्राज्याची स्थापना चंद्रगुप्त मौर्याने केली, ज्याने चाणक्यांच्या मार्गदर्शनाखाली नंद राजवंशाचा पाडाव केला. साम्राज्याचे शिखर चंद्रगुप्ताचा नातू अशोक व ग्रेट याच्या अधिपत्याखाली आले. कनिंग युद्धानंतर बौद्ध धर्म स्वीकारण्यासाठी स्लिड्ड अक्षलेल्या अशोकाच्या कारकिर्दीत नैतिक तत्वे, अहिंसा आणि सहिष्णुता यांचा प्रसार झाला. संपूर्ण साम्राज्यात विनंति केलेले त्याचे खडे आणि स्तंभ शिथ्य, त्याच्या शासनाच्या मेरिटाविक नोंदी म्हणून काम करतात. मौर्यांची राजधानी पाटलीपुत्र हे एक प्रमुख राजकीय आणि आर्थिक केंद्र बनले. सम्राट अशोकाच्या मृत्यूनंतर, मौर्य साम्राज्याचा हळूहळू ऱ्हास होत गेला.

मौर्यकाळातील समाजवाचक्येची माहिती शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते. मौर्येतिहासात लिहिलेल्या 'इंडिका'

या ग्रंथात तसेच कौटिल्याच्या 'अर्थशास्त्र' ग्रंथात तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आणि शैक्षणिक जीवनाचे वर्णन करण्यात आले.

मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती पुढील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल:-

1) वर्णव्यवस्था :- मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्म ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चार वर्ग अस्तित्वात होते. या काळात जातीव्यवस्था जाहील स्वरूपाची होती. प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यवसायात व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. मॅगिस्थेनिसने लिखित 'इंडिका' या ग्रंथात तत्कालीन काळातील शाल जातीचा उल्लेख आहे.

2) आश्रमव्यवस्था :- मनुष्याचे जीवन हे आश्रमांमध्ये विभागले होते. ब्रह्मचर्या आश्रमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्माचे अध्ययन करित असे. पुढील 25 वर्षात मनुष्य वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेऊन गृहस्थाश्रमातून वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करित असे. शेवटी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करित असे. संन्यास आश्रमांमध्ये मोक्षसाधने शिस्तबद्धताही त्यांचा प्रयत्न असे.

3) संयुक्त व कुटुंब पद्धती :- संयुक्त कुटुंब पद्धत तसेच पितृसत्ताक कुटुंबपद्धत होती. मठा कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता कुटुंबाचा प्रमुख असे. आंतरजातीय विवाह व बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब पद्धतीस होका निर्माण झाला. मॅगिस्थेनिसने सांगितले की, 'मोठे मुख्य व समृद्धीने राहत होते व घराला कुलूप लावत नव्हते.

4) विवाह पद्धती :- मौर्यकाळात विवाह धर्मशास्त्र व परंपरावर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष तर मुलाचे वय 16 वर्षे विवाहासाठी योग्य समजले जाते. विवाह बाध्यतो जातित होत. पण तरीही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे आपणाला दिसून येते. अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा वि

विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. स्वयंवर पद्धती, पुनर्विवाह, नियोग पद्धती, दारुफोराची सथा मौर्यकाळात अस्तित्वात होती.

5) अन्न :- लोक शाकहारी व मांसाहारी होते. दुधापायून तयार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव, गहू, अन्न म्हणून वापरत असे. मौर्यकालीन लोक पशु-पक्षांचे मांस खात होते. अशोकाने काही काळाने पशु हत्येवर बंदी घातली होती. नशीबे हव्य व मदिरा द्रव्याची सथा संचलित होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मंदिरात जात असत, असा मॅगस्थेनिस लिखित 'इंडिका' या ग्रंथात उल्लेख आहे.

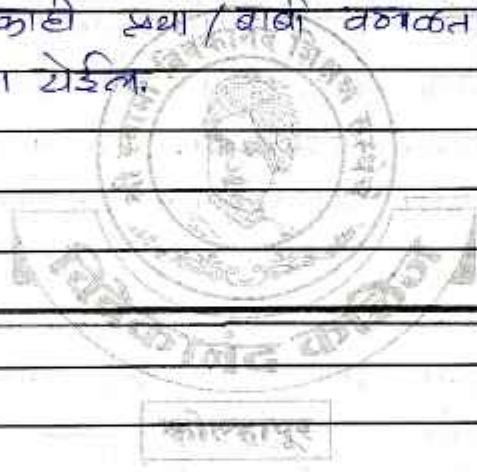
6) पोषाख :- मौर्यकाळातील लोक स्त्री वस्त्रे वापरत. पुरुष गुडघ्यापर्यंत अंतर्वस्त्र, बांधावरून चादरी सारखे पांघरलेले वस्त्र व पगडीचा वापर करत असे. मौर्यकालीन लोक कणी, फुल्ले फुले, हार, बाजूबंद व दस्तबंद हे विविध ह्यातूंचे अलंकार घालत होते. स्त्री व पुरुष मकसारखे दागिने वापरत असत. श्रीमंत व मध्यम नागरिकांच्या सहणीमानात थोडी तफावत होती.

7) मनोरंजन :- मॅगस्थेनिसच्या मते, " रथदौड, घोडदौड आणि शांडाचे युद्ध या वारे मनोरंजन होत असे. " अर्यशास्त्रा नुसार गायक, वादक, नरनर्तक, वाग्विज यांच्या कला प्रदर्शन मुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सणांच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे. खेड्यात सार्वजनिक शाळांमध्ये सामूहिक उत्सवांचे आयोजन केले जात असे. सामाजिक दृष्टीने विचार करता मनोरंजन करणे हे त्या काळातील लोकांचे अविमल्य अंग बनले होते.

8) स्त्रियांची स्थिती :- मौर्यकाळाप्रमाणे सम्राजातील स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत असे आणि कुटुंबाप्रमाणेही स्त्रियांना सन्मानाने वागवले जात होते. कोटिल्याच्या मते, " संकट प्रसंग सोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या पश्वानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिला 6 पण दंड केला पाहिजे आणि पतीच्या आज्ञेशिवाय पत्नी बाहेर गेली तर 12 पण दंड केला पाहिजे " यावरून असा निष्कर्ष मिळतो की मौर्य काळाप्रमाणे जरी स्त्रियांना

सन्मानाची वागणूक मिळत होती परंतु स्वातंत्र्य नव्हते. तिच्यावर पतीची बंधने होती. "स्त्रिया फक्त पुत्रप्राप्तीच असतात", असेही कौटिल्याने म्हणले आहे. राजकारणात स्त्रियांना सहभागी होता येत नसे. मौर्यकाळात स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा व दत्तकपुत्राचा अधिकार होता.

मकुंदरीत, वरील सर्व मुद्द्यांच्या आधारे असे म्हणता येईल की, मौर्यकाळातील सामाजिक स्थिती ही आजच्या सामाजिक स्थितीपेक्षा संपूर्णतः वेगळी होती. संयुक्त कुटुंब पद्धत, मनोरंजनाची साधने, अन्न, पोशाख यासारख्या बाबी वगळता मौर्यकालीन ज्या सद्या होत्या. उदा. आत्मन्यवस्था, पुनर्विवाह, हुंडा पद्धत, विवाहाच्या पद्धती या पूर्णपणे बदलल्या आहेत. काही सद्या बंदही झाल्या आहेत. मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती ही तत्कालीन काळातील काही सद्या/बाबी वगळता मानवी समाजाला सुयोग्य होती असे म्हणता येईल.

Name: - Veishnavi Sathlekar 11016

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साठुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

52022

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. : 4290

Class : B.A.F.Y.

Subject : History (Major)

Test / Tutorial No. :

Div. :

5/10 J. D. S.

प्राचीन भारताचा इतिहास - भाग 2

प्रश्न 9 मोर्यकुलीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा.

ऐतिहासिक प्रस्तावना :

मानव हा समाजप्रीय प्राणी आहे. अस्मयुगापासून मनुष्य गटागटने राहत असे नंतर त्यांचा समाज बनला. समाज म्हणजे समूहात राहणाऱ्या व्यक्तींमध्ये असणाऱ्या संबंधाची व्यवस्था होय. प्राचीन भारतीय समाजरचनेचे मनु वैशिष्ट्य म्हणजे जाती व्यवस्था होय. जिने भारताच्या इतर सर्व बाबींना प्रभावित केले. मोर्य कुलीन सामाजिक समाजव्यवस्थेची पुढील काही प्रमुख वैशिष्ट्ये सांगता येतील.

वर्णव्यवस्था :

जीवाचे परमात्माची संमेलन घडवून आणणे म्हणजेच मोक्ष सांपादन करणे होय. जे जीवाचे अंतिम द्येय मानले गेले. परा हे द्येय सांपादन करणे हे कधीही तितकेच करिण आहे. वर्णव्यवस्थेचा यज्ञ, तप, संस्कार इत्यादीची योजना करल्यात आली. वर्णव्यवस्था हि गुरुकुमविर अधारित समाजव्यवस्था त्या व्यवस्थेनुसार समाजाची ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र अशा चार

વર્ગીકૃત વિભાજીતી કાઢી. પ્રત્યેકને આપઆપલ્યા વર્ગીકૃતિમાર કુમે
કરવી. હજારો વર્ષે હ્યાય વર્ગીકૃતિવલેને સમાજ રચીર રાહવ
કરી કેલે. વલ્યાનતે આરી સમાપ્ટી હ્યા લેઈઈઈઈ અનતી કુસન
દાક્ષિણી. વર્ગીકૃતિવલેસદ્યે ઉદયનીતા અથવા જતીમેદ પાડેનેન

2) જાતીવ્યવસ્થા :-

જાતીવ્યવસ્થા હિ મૌર્તિયુલિન સમાજિક
સમાજાદે પ્રમુખ વૈશીલ્યે આહે. પ્રકા વિદ્વાન પુનવાદ્યા મુલાવૂ
જામહૂંઈ નિર્મિતી, બાદૂવૂ જામિયાંઈ નિર્મિતી, માંડ્યાવૂ
વૈશ્યાંઈ નિર્મિતી, તલપાવાવૂ શૂદ્રાંઈ નિર્મિતી કાદ્યાંઈ
તલેદાલ્યા પુનવાસુપતત તકલે આહે. જામહૂંઈ અલેઈ જા
મનલે જાત કલે આરી ત્યાંજા સમાજત અલીઈકુ શપતી આરી
વિશીવાઈકુર પ્રાપ્ત હોતે. યામીકુ વિશી કરી, યામીકુ વંચ
ઈકુવતે આરી યાંજે આરી રાજ્યકુલ્યાંજા સલ્યા દેરી હિ ત્યાંઈ
જવાબદારી હોતી.

3) આશ્રમ વ્યવસ્થા :-

આશ્રમ વ્યવસ્થા હિ વર્ગીકૃતિવલેની સંચલન
અહેઈ વર્ગી વ્યવસ્થા હિ સમાજતીલ સંઘર્ષ વ સ્પર્ધા તલ્યાસઈ
કેલેઈ સમાજવ્યવસ્થા આહે. તલીઈ આશ્રમ વ્યવસ્થા હિ વ્યાનિત
વ સમાજ હ્યા લેઈઈઈ વિગ્રાસાસઈ અલૂન હ્યા વ્યવસ્થે સુ
વલોમાનનુસાર વાલત જાગ્યા પિપલેઈ (કુમ, પિપાસા, પિત
પિપાસા) સુલોચ્ય નિયંત્રણ ઘાલવ્યાત આલે આહે હ્યા આશ્રમવ્યવસ્થે
મુલે માનવી અલુપ્યાઈ જમહૂઈ, શૂદ્રાશ્રમ વ અંત્યાશ્રમ કલે
ઘાર વિશાળ પાડવ્યાત આલે અલૂન પ્રત્યેકને ત્યાં ત્યાં આશ્રમાત ત્યા
વલ્યા અનુકૂળ અઈ કરીલે કરવી અઈ વંચને ઘાલવ્યાત આલે.
સમાજતીલ સલ્તા વ પિત હ્યાવૂ નિર્મિત હોઈ સંઘર્ષ તલ્યાસઈ
શૂદ્રાશ્રમાનંતર પ્રત્યેક વ્યાનિતે વાનપર્યાશ્રમ વ ત્યાંતર
અંત્યાશ્રમ ઘલાવા અઈ અપેક્ષાકેવી. પ્રાચીન કાલમાહે અ્યા
સમાજ હોતા હિ માનવી અલુપ્યાઈ વ શમર માનૂન 25 વર્ષીલે ત્યાં
ઘાર માન પાડલે હોતે.

4

કુટુંબ વ્યવસ્થા:-

ભારતીય સમાજવ્યવસ્થામાં સહ્યે સંયુક્ત કુટુંબ વ્યવસ્થા સહત્ત્વ અનન્યસાધારણ છે. ભારતીય કુટુંબ વ્યવસ્થા હિં ભારતીય સમાજના આરિ ભારતીય સંસ્કૃતિના કુળ છે. આપણા પુરુષના પિતૃના, સહજ દૈનંદિન વ્યવહારના સ્વભાવનાં સવલ આપણાં કાર્ય, પિલ્યાનપિલ્યા કુટુંબ વ્યવસ્થાના હોત છે. પ્રાચીન કાળમાં ભારતીય કુટુંબ વ્યવસ્થા હિં પિતૃસત્તાનુ પદ્ધતિની હોતી. પ્યામાં હિંદૂ વારસા કાલકાનુસાર મેલ્યા મુલાયા મેઠા મુલના ત્યા ધરવા કરતા પુરુષ માનસા ઠેલા હોતા. કુટુંબમાં જ્યારા વાલ્યુને સહ ત્યાંની મુલે ત્યાંના વાલ્યુ ગુલ્યા ગોવિંદાને રાહત અસત. આધુનિક યુગના ઔદ્યોગિકીકરણ વનજારીકરણ હ્યામુલે સંયુક્તકુટુંબ વ્યવસ્થા કિંકકિંકી આલોઆહે. પણ અપૂર્ણ હિં તી કાલસા આહે. વ મળિણ્યાતહી તી કાલસા રાહિસ. અસે દિસતે હ્યાલે કારણ તિલ્યા ઠિફાની અસાની સમાજ હિંતકાસુ તલે દુસ-ત્યા કોળત્યાહી સમાજના હિંદૂ સમાજહુતકિ દૂઠ વ અસંઘટિત સંયુક્ત કુટુંબવ્યવસ્થા આલૂત નહી.

5

ઘાર પુરુષવાર્ધી :-

ભારતીય સમાજવ્યવસ્થામાં ઘાર પુરુષવાર્ધીના સહત્ત્વ આહે. ઘર્મ, અર્ધ, કામ અરિ મોક્ષ હે ઘાર પુરુષવાર્ધી આહેત. પ્રાચીન કાલે પ્રત્યેક વ્યક્તિને હ્યા ઘાર ગોળી સંપાદન કરવેત અસે અપેક્ષિત આહે. ઉપનિષદકાલ મતાનુસાર 'ઘર્મ' દ્વાય અર્ધ વિધવાના આધાર આહે ઘર્મમુલે રેહિકુ વ પારલોમિકુ કલ્યાણ હોતે અસે રીતેયે સહરો આહે ઘર્મદ્યા સાહ્યાને વ્યક્તિ અર્ધ વ કામ દ્યા દેન પુરુષવાર્ધીના નિયંત્રિત ઠેવતે વ મોક્ષદ્યા મર્ઠાવર વારવાસ કરુલાગતે. વ્યક્તિવર નિયંત્રણ ઠેવૂન સમાજની ઘારના કરો હેહિ ઘર્મલે કાર્ય આહે. ઘર્મમુલે વ્યક્તિ આરિ સમાજ, સમાજ વ રાજકારણ રેહિકુ કલ્યાણ વ પરમાર્થિકુ કલ્યાણ દ્યા ઢૂંઢૂલા આલૂ સમન્વય કરતે, અર્ધી હિં ઘર્મસંબધી વિદ્યાલ કમ્પના આહે અર્ધી વ કામ હ્યાંની રારીરીકુ વ મનારીકુ સુખ પ્રાપ્ત હોતે. પણ હે લેન પુરુષવાર્ધી સંપાદન કરતાના વ્યક્તિને સ્વાર્થી વ સ્વૈર હોઝ નયે સહરૂન ઘર્મ

હા પુરુષાઈ દુધા દોન પુરુષાઈવિર નિયંત્રા ડેવતો. મોક્ષ હા સર્વ પુરુષાઈ: માનવાઈ સર્વજ્ઞોષ દ્યોય: મોક્ષ મ્હોજે જીવાઈવાઈ મર્થ વ કમ હે દોન પુરુષાઈ અંપદન કરતાના દર્મીય બંદન અથવા નિયંત્રા પવ્ન મોક્ષાદ્યા દ્યોયમાઈવિર વાટવાલ ફરિત રહાવે અહીં હિ લ્યાપી વ અમાપીદ્યા દુપીને કલ્યાણકામ અસાલેલી યોજના મ્હોજેય પુરુષાઈ હોય.

6) વિવાહ પદ્ધતી:

પ્રાચીન ભારતાદ્યા વેદિકાપૂર્ણ સમાજિક વ સાંસ્કૃતિક દેશત વિવાહ અંગ્રેહી મહત્વપૂર્ણ મૂર્તિ હોતી. પ્રાચીન ભારતીય વિવાહ પદ્ધતીમુકે તલ્લુભિન. પરંપરા યાત્રીરિતી અઠી દાર્મિક સ્વદ્વાંધી માહિતી આપવાસ પ્રાપ્ત હોતે. પ્રાચીન ભારતીય સમાજમદ્યે અન્યે પ્રકારયે વિવાહ પ્રચલિત હોતે. જ્યામદ્યે પ્રમુખિય દેવવિવાહ, આર્ષિવિવાહ, પ્રજાપત્યવિવાહ, ગાંધર્વિવિવાહ અઠી અચ્યુર વિવાહ યાયાં સમાવેશ હોતા. સર્વત ઉદાત્ત માનદ્યા જાળાયા પ્રમુખિવાહમદ્યે વરને વધૂદ્યા કુટુંબાસા મેટવાસુ દેશે સમાવિષ્ટ હોતે. જ્યામદ્યે પત્નીને અરસોષા કરણાયે કુલ્ય પતીવાસતયે ફરિયતે. દેવવિવાહ પ્રકારત અજ્ઞાત, વધૂદ્યા પ્રજારિત્રા બલિહનાવી મેટ મ્હોજૂન અર્પણ કેલે જાત અસે. આર્ષિવિવાહત ગાય અઠી વૈવ ચાલ્યાંતરિય પ્રુ સાહા અઠી રેવ્લીયુ મિલન હોતા. દુસરિમુકે, ગાંધર્વ અચ્યુર વિવાહત વરને વધૂદ્યા કુટુંબાસા વધૂધી ઉંમત દેશે સમાવિષ્ટ હોતે. વિવાહ હે કેવલ દોન લ્યાપિતમદ્યેય મિલન નવ્હતે તર પ્રુ પવિત્ર બંદન હોતે જે જોડાયાદ્યા પત્નીમુકે લ્યાંધી કુટુંબ અઠી અમુદાલાપર્વત વિસ્તારલે જાત અસે.

7) અન્ન વ આહાર :

પ્રાચીન કુલ્યત સમાજતરિય લોક હે શમુદ્રી વ કહી પ્રમાણત માસાંહી અસલેલે દિવ્યૂન ચેતત. શમુદ્રાસમદ્યે અન્નજાન્ય, કુટુંબાન્ય, પુલ્કમાજ્યા, પાલેઆજ્યા, વમસાલ્યાયે પદધી

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

यांचे सेवक ठेवले जात असे. तसेच आहारमंडळे दूध, मंडी, मासे, मंडे, बांधाही वापर ठेवले जात असे. बहुतांशी कुडा, लसूण, मास तसेच मंदिराचे सेवक करणे पार्यमाज्ये होते.

४) अलंकार व अक्षुषण :

प्राचीन काळात समाजातील स्त्री-पुरुष या प्रत्येक घटकाना अलंकार व अक्षुषणाची ~~अनेक~~ आपड होती. तत्कालीन लिखित व अलिखित साहजांच्या मदतीसह व उत्खननात सापडलेल्या मुद्रांच्या माध्यमातून अलंकार व अक्षुषणाची माहिती मिळते. ज्यामध्ये सोने, चांदी, तांबे, पितळ याचबरोबर विविध मोह्यवस्तू, दातू, हिरें, मेढी यांचा समावेश अलंकारांमध्ये ठेवला दिवून येते. पुरुष हातामध्ये कुंडे, ठाळ्यामध्ये तडित व मोह्याच्या साठ हातत असत. तसेच स्त्रिया फुलझुळी, नय, बिंदी, पायतीक्ष पेंजण, जोडवे, कुसरपट्टा, बाजूबंद, बांगड्या व ठाळ्यामध्ये सोन्या चांदीच्या हारंछा वापर करत असत. योद्ध्या प्राचीन भारतीय समाजांमध्ये स्त्री व पुरुषांना अलंकार व अक्षुषणाचे मोठ्या प्रमाणावर ओढ असल्याने त्यापार वाणिज्य मंडळे या उद्योगा-द्यक्षांना महत्त्वाचे स्थान प्राप्त होते.

५) वेशभूषा व कुशाभूषा :

प्राचीन काळात कुपसापासून तयार झालेले व घरच्यावर विठलेले जाडे भरडे कुपड वापरले जात असे, श्रीमंत व्यापारी

રેશીમ કાપડાના વાપર કરત અસત. કુપડાંના વ્યાપારમાંથી મેઠી
કમાદાસ હોત અસે. પુરુષ, દોતર, પાતોટ, શેસા વ પંચા થાંવા વાપર
કરત અસત. તર રિતેના સહો- દોઠી ચાલાએ વસે પરિદાન કરત
અસત. રેશીમ ચુકત સુતી મસમસ થા કાપડાંના સમાવેશ ભોગુ કરત
અસત.

10. સ્ત્રી જીવન :

પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીનાં સમાજમાં દુરવ્યસ સ્થાન દિલે
ગેલ્યાં દિસૂન થેતે. ધાર્મિક કાર્ય, યજ્ઞ, ઉત્સવ, સમારંભ થાપ્રસંગી
સ્ત્રીનાં મહત્વાયે સ્થાન દિલે ગેલે હોતે. પરંતુ મારુદેવના મંદીર
ગૌરવેલે દિસૂન થેતે. વેદ કાળમાં સ્ત્રીનાં શિક્ષણના અધિકાર
હોતા. ગાર્ગી, મૈત્રેયી, લોપામુદ્રા થા સ્ત્રી વિદુષીની વેદ અધ્યયન
કરત વેદ લેકનને કામ હી કરેલે આહે. પરંતુ વેદ કાળમાં સ્ત્રીનાં
શિક્ષણના અધિકાર નાકારલા જાતન તિલ્યાવર બંધને લાલે
ગેલ્યાં દિસૂન થેતે. વેદકાળમાં રાજકારણની સ્ત્રીનાં સ્વયંવરના
માધ્યમમાં વર નિર્ણયના અધિકાર હોતા. પરંતુ પુત્રીના માધ્યમમાં
સ્ત્રીનાં વિવાહના અધિકાર બંધને આલે. રજાસ વિવાહ કુ પેટાલ્ય
વિવાહ. અસે અનેક વિવાહના પ્રકાર પ્રચલિત હોતે.

વેદકાળમાં સમા સમિતિના માધ્યમમાં સ્ત્રીનાં
રાજકારણની સમાવેશ લક્ષીય દિસૂન થેતો.

11. શિક્ષણ વ્યવસ્થા :

પ્રાચીન ઇન્ડિયન સમાજમાં શિક્ષણ
વ્યવસ્થા હી જાતીય વ્યવસ્થાને પ્રમાણિત કાલેની હોતી.
યામદ્યે બ્રાહ્મણ વર્ગીની મળતેદારી આપડ્યાલા પદવલા મિલતે
શિક્ષણની ગુણવત્તી રાહૂન આપડે શિક્ષણ પૂર્ણ કરવે લાગત
અસે. લાલ્યાલ ગુણવત્તી વ્યવસ્થા અંસેહી મંદીરે ગેલે આહે.

યામદ્યે બ્રાહ્મણ વર્ગીના શિક્ષણ, વિદ્યાલન વ વેદાધ્યાયન
વ પૌરોહિત્યના કામ કરવે લાગત અસે

પ્રાચીન કાળમાં ઇન્ડિયન સમાજમાં સમાજને રક્ષણ કરવ્યાં
જવાબદારી દિલી અસથાને લાનાં શુદ્ધ કરોઈ શિક્ષણ લેલે જવ

અસે. પ્રાચીન કાળમાં શિક્ષણના અધિકાર યુદ્ધ મંત્રાલયે
વહુજન સમાજના વ સ્ત્રીયાંના નાશારના ગેલા હોતા.

ગુલામગીરી :

પ્રાચીન ભારતીય સમાજ વ્યવસ્થામાંથી
ગુલામગીરી મેલ્યા પ્રમાણવર પ્રચલિત હોતી. યુદ્ધમાંથી પરામુત
કાલેલ્યા યુદ્ધ કેદાંતના વ વ્યાલ્યા કુલુંબીયાંના ગુલામ મંત્રાલય
જીવન જગાલે બાલત અસે. તસેવ ગુલામંથી કરેલી વિધિ
બાજારદ્વારે ફેલી જત અસે પુસ્તક વ સ્ત્રી ગુલામંથી કરેલી વિધિ અસે.
પુસ્તક ગુલામ ત્યાલ્યા કાર્ય કરવાલ્યા બલ વ તામુતીનુસાર ત્યાલે દર
ઠરત અસે. સ્ત્રી ગુલામંલ્યા સુંદરતેવર ત્યાલે દર ઠરવસેલે અસત.
વિદેશી વ્યાપારદ્વારે ગુલામંથી કરેલી વિધિ મેલ્યા પ્રમાણવર હોત અસે.

મનોરંજન વ કુસ્મગુપ્તિ સહને :

પ્રાચીન કાળમાં મનોરંજનાસહી વ
કુસ્મગુપ્તિસહી વિવિધ પ્રાલ્યાલ્યા કુંજી વ શર્તીતેલે આલોજન ફેલે જત
અસે. તાસહી મેલ્યાલ્યા તમ્ફરી, લેલગાહી વ દોલ્યાલ્યા શર્તી
વ કુંજીલ્યાલ્યા કુંજી યા સમાલેલ હોતો. તસેવ મનોરંજનાસહી
દલ્યૂત વ સારીપાઠાસારલે લેલ પ્રચલિત હોતે. વિવિધ વલ્યાલ્યા
માલ્યમાત્રા સંગીત, નૃત્ય વ નાદ્ય હિ મનોરંજનાલે વિવિધ
માલ્યમે હોતી. તસેવ કુસ્તી વ મમલુદ્દ લાદ્વારે દેલેલ મનોરંજન
હોત અસે. તસેવ હાસિલુ લાત્રા, સ્ત્રી-કલ્પસ સમારંશ લાદ્વારે
દેલેલ સમાજના વિંજુલ પ્રાપ્ત હોત અસે.

ઔષધ :

પ્રાચીન કાળમાં વિવિધ રોગંલે કાલો હોલૂત ત્યાલર
ઉપાય આલુલેલેલેલેલેલે આપનાલ દિસૂત રેતે. તાસહી
નિસર્જાત ઉપલ્પ અસનાલ્યા વનસ્પતીંયા વાપર ફેલા જત અસે.
વેલ વિવિધ વનસ્પતીંયા કાલ્યાપાસૂત રોગંના આજારત્રૂત લે
કરત અસત. તાસહી લૂકસ, કુલુંબી, કુરફુલ યા વ લાલરલ્યા
નિસર્જાત ઉપલ્પ અસનાલ્યા વિવિધ વૃક્ષ વ વનસ્પતીંયા વાપર ઔષ્ધ

મહબૂબ મોલ્યા પ્રમાણે એવા જાત ઊભે.

15) સંસ્કાર:

હિંદૂ સમાજવ્યવસ્થેત સંસ્કારોના પાર મોઢે સ્થાન
આઢે. સંસ્કાર મહાને સંસ્કારા વ સંસ્કરણ મહાને કોળતીઢી
ગોપ્ત યુદ્ધ કરવ્યાસાઢી તિલ્લાતીલ દોલ નાપ્ત કરવ્યાસાઢી
કેલેલી કૃતી. ડસે કેલેલે કોળતેઢી કુર્મ વલા જાત નાઢી. તે વા-
વાઢુત પરિણામ ઘટવૂં જાળે, તસેવ સંસ્કાર ઢાઢી કુર્મમયવ
અસલ્યામુઢે તેઢી આપસા પરિણામ ઘટવૂં જાળતોય.

કોલ્હાપૂર

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

52004

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Name - Samruddhi Sunil Patil

Suppliment No. :

Roll No. : 4218

Class : B.A.F.Y

Signature
of
Supervisor

Subject : History

Test / Tutorial No. :

Div. :

7/10
[Signature]

मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती घेऊन स्पष्ट करा

मौर्यकाळीन सामाजिक परिस्थितीची

समाजव्यवस्था

मौर्यकाळातील समाजव्यवस्थेची माहिती झिनामेख तसेच तत्काळीन साहित्यावरून मिळते. मॅगस्थेनिजने लिहिलेल्या 'इंडिया' या ग्रंथात तसेच कौटिल्याचा 'अर्थशास्त्र' ग्रंथात तत्काळीन सामाजिक आर्थिक, धार्मिक आणि राजकीय जीवनाचे वर्णन करण्यात आले

- ① वर्णव्यवस्था :- मौर्यकाळीन समाज हा प्रांशपरिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित हो समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चार वर्ण आस्तित्वात होते. 'इंडिया' या ग्रंथात जातीव्यवस्था उल्लेख होती असे म्हणले आहे. विवाह आपापल्या जातीतील स्त्री-पुरुषांशी होत असत.

प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असे त्या व्यवसाय व्यक्तिविक
द्वारा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. तत्कालीन समाज अनेक
वर्गात विभागला गेला होता. मॅगोस्थेनिजने सात जातींचा उल्लेख
केला आहे. ब्राह्मणांना समाजात सन्मान होता. अशोकाने ब्राह्मण
आणि क्षत्रियांची सेवा करण्याची आज्ञा प्रजेला दिली होती. वैश्य
वर्गातील लोकांना शेती करणे व व्यापार करणे हा अधिकार होता.
शूद्रांना मात्र तीन वर्गातील लोकांनी सेवा करूनच उदरनिर्वाह
करावा लागत होता. क्षत्रियांना समाजात सन्मान होता.

अ) आश्रमव्यवस्था :- मनुष्याचे जीवन हे आश्रमामध्ये विभागले होते.
ब्रह्मचर्या आश्रमात वयाच्या २५ व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून
धर्मचे अभ्यास करित असे. वयाच्या २५ व्या वर्षापासून ते ५०
वर्षापर्यंत गृहस्थाश्रमात जीवन व्यतीत करावे लागत. या आश्रमात
व्यक्ती वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेत असे. यानंतर व्यक्ती वानप्रस्था
आश्रम प्रवेश करित असे. शेवटी, संन्यास आश्रमात व्यक्ती
प्रवेश करित असे. त्यानंतरच्या काळात व्यक्ती संन्यासी व
तपस्वीचे जीवन जगत असे. मोक्षप्राप्ती मिळविण्यासाठी त्यांचा
प्रयत्न असे.

अ) संयुक्त कुटुंब पद्धती :- संयुक्त कुटुंब पद्धती होती तसेच पि-
सत्ताकू कुटुंबपद्धती होती कुटुंबातील अनेक सदस्य एकत्र व एक
मेकांशी प्रमाणे राहत असत. एका कुटुंबात साधारणतः तीन
पिढ्यातील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता कुटुंबाचा प्रमुख
होता. पित्याच्या मृत्यूनंतर वडिल मुलगा म्हणजेच मोठा मुलगा
हा कुटुंबाचा प्रमुख बनत असे असे. आंतरजातीय विवा
ह व बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब
पद्धतीस धोका निर्माण झाला होता. तत्कालीन लोक
ही खूप सत्यवादी, उमातदार व अविश्रामी होते.
त्या काळात चोरीच प्रमाण हे कमी होते. मॅगोस्थेनिजने
सांगितले की, 'लोक शुद्धी व समृद्धीने राहत होते व
घरांना कुलपु लावत नव्हते.'

५) विवाह पद्धती :- मौर्यकाळात विवाह धर्मशास्त्र व परंपरावर आधारित केले जाते होते. मुलीचे वय 12 वर्षे तर मुलाचे वय 16 वर्षे विवाहासाठी योग्य समजले जाते. ब्रह्म विवाह, प्रजापत विवाह, देव विवाह, आर्ष विवाह, असुर विवाह, गाधर्व विवाह, शक्षस विवाह, पैशाच्या विवाह हे विवाह आठ प्रकार मौर्य काळात प्रचलित असल्याचा उल्लेख अर्थशास्त्रात आहे. पहिले चार विवाहाचे प्रकार पवित्र तर शेवटचे चार विवाह प्रकार अपवित्र मानले जाते. विवाह शक्यतो जातीत होत. पण तरीही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे आपणास दिसून येते. मॅगोस्थेनिजच्या मते, 'एक पिता आपल्या कन्येचा विवाह देणें वेळ घेऊन करीत होता'. अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. एरिशोब्लुस या ग्रीक लेखाकाने असे वर्णन केले की 'एका पित्याने आपली कन्या विकताना पाहिले होते' स्वयंवर पद्धती, पुनर्विवाह, नियोग पद्धती, हुंश पद्धती घटस्फोटाची प्रथा मौर्यकाळात अस्तित्वात होती.

६) अन्न :- लोक आकाठारी व मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव, गहू अन्न म्हणून उपयोग होत असे. मौर्यकालीन लोक पशु - पक्षांचे मांस खात होते. अशोकाने काही काळाने पशु हत्येवर बंदी घातली होती. नखीने द्रव्य व मंदिरा घेण्याची प्रथा प्रचलित होती. राज्याच्या प्रसंगी लोक मंदिरांमधे होत असत असे मॅगोस्थेनिजने 'इंडिया' या ग्रंथात उल्लेख केला.

७) पोशाख :- लोक सुती वस्त्रे वापरत. पुरुष मुंडल्यापर्यंत अंतर्वस्त्र घातत होते. चादरी सारखे वस्त्र खांद्यावरून पांढरले जात असे. पुरुष पगडीचा वापर करीत. रेशमी व तुलतची वस्त्रे वापरत. शीबेरंगी कापड व आकर्षक वस्त्रांचा वापर करत. त्या काळातील नागरिक कर्ण फुले, हार, बाजूबंद व दस्तबंद हे विविध छातूचे आभार घातत होते. स्त्री व पुरुष एकसारखे दागिने वापरत असत. अमित लोक वस्त्रावर जरीचे काम करवून घेत.

७) मनोरंजन :- मॅगोश्वेतिकच्या मते, "श्रद्धा, धोडदौड आणि सोंडाचे युद्ध या व्हावे मनोरंजन होत असे."

अर्थशास्त्र नुसार गायक, वादक, नर्तक, वाग्मिज यांच्या कामाप्रदर्शन मुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सणांच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे. खेड्यात सार्वजनिक शाळात अभुष्टिक उत्सवांचे आयोजन केले जात असे. सामाजिक दृष्टीने विचार करता मनोरंजन करणे हे त्या काळातील लोकांचे अविभाज्य अंग बनले होते.

८) स्त्रियांची स्थिती :- समाजात स्त्रियांना सन्मान होता. आणि कुटुंबातही त्यांना सन्मानाने वागविले जात होते. स्त्रिया स्वतंत्रपणे कोणतेही काम करू शकत होत्या. कौटिल्याच्या मते, "संकर प्रसंग झोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिचा ४ पठा दंड केला पाहिजे आणि पतीच्या आज्ञाशिवाय पली बाहेर गेली तर, १२ पठा दंड केला पाहिजे. याव्यतिरिक्त तिच्याकडे मिळतो मौर्य काळात स्त्रियांना स्वातंत्र्य नव्हते. तिच्या वर पतीची बंधने होती. कौटिल्याने असेही म्हटले आहे, "स्त्रिया फक्त पुत्र प्राप्तीसाठी असतत." राजकारणात स्त्रियांना सहभागी होता येत नसे. पडदा पद्धती होती. स्त्री ह्या वस्त्राच्यास कठोर शिक्षा केली जात होती. स्त्रियांना आपल्या पतीसोबत धार्मिक उत्सवात भाग होता येत होता. स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा व घटस्फोटाचा अधिकार होता.

Name - Sayali Popat Vadkar

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥

- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साबुंबे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

52047

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature
of
Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. : 4293

Class : B.A.F.Y.

Subject : History (Major)

Test / Tutorial No. :

Div. :

7/10 20/09/21

प्र. मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थितीची माहिती थोडक्यात स्पष्ट करा.
→ मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती पाहण्यापूर्वी मौर्य साम्राज्याची थोडक्यात माहिती पुढीलप्रमाणे :-

भारताच्या प्राचीन इतिहासातील सर्वात मोठे साम्राज्य म्हणून मौर्य साम्राज्याच्या उल्लेख होतो. त्यामुळेच या साम्राज्याच्या कालखंडाला इतिहासात अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. मौर्य साम्राज्याची स्थापना चंद्रगुप्त मौर्याने केली, ज्याने चाणक्यांच्या मार्गदर्शनाखाली नंद राजवंशाचा पाडाव केला. साम्राज्याचे शिखर चंद्रगुप्ताचा नातू अशोक द ग्रेट याच्या अधिपत्याखाली आले. कलिंग युद्धानंतर बौद्ध धर्म स्वीकारण्यासाठी प्रसिद्ध असलेल्या अशोकाच्या कारकिर्दीत नैतिक तत्वे, अहिंसा आणि सहिष्णुता यांचा प्रसार झाला. संपूर्ण साम्राज्यात वितरित केलेले त्याचे खडक आणि स्तंभ शिष्य त्याच्या शासनाच्या ऐतिहासिक नोंदी म्हणून काम करतात. मौर्यांची राजधानी पाटलीपुत्र हे एक प्रमुख राजकीय आणि आर्थिक केंद्र बनले. सम्राट अशोकाच्या मृत्यूनंतर, मौर्य साम्राज्याचा हळूहळू ऱ्हास होत गेला.

• मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती पुढील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल, :- मौर्यकाळातील समाजव्यवस्थेची माहिती शिलालेख तसेच तत्कालीन साहित्यावरून मिळते.

मॅगिस्थेनिसने लिहिलेल्या 'इंडिका' या ग्रंथात तसेच कोटिल्याच्या 'अर्थशास्त्र' ग्रंथात तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक आणि राजकीय जीवनाचे वर्णन करण्यात आले.

१) सामाजिक परिस्थितीचे मुद्दे पुढीलप्रमाणे :-

1) वर्णव्यवस्था - मौर्यकालीन समाज हा पारंपारिक वर्णव्यवस्थेवर आधारित होता. समाजात ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शुद्र हे चार वर्ण अस्तित्वात होते. या काळात जातीव्यवस्था जटिल स्वरूपाची होती, प्रत्येक जातीचा जो व्यवसाय ठरलेला असेल त्या व्यवसाय व्यतिरिक्त दुसरा व्यवसाय करण्याची परवानगी नव्हती. मॅगिस्थेनिसने लिहिलेले 'इंडिका' या ग्रंथात तत्कालीन काळातील सात जातींचा उल्लेख आहे.

2) आश्रमव्यवस्था - मनुष्याचे जीवन हे आश्रमांमध्ये विभागले होते. ब्रह्मचर्या आश्रमात वयाच्या 25 व्या वर्षापर्यंत व्यक्ती ब्रह्मचारी राहून धर्माचे अध्ययन करीत असे. पुढील 25 वर्षात मनुष्य वैवाहिक सुखाचा उपभोग घेऊन गृहस्थाश्रमातून वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करीत असे. शेवटी संन्यास आश्रमात व्यक्ती प्रवेश करीत असे. संन्यास आश्रमांमध्ये मोक्षप्राप्ती मिळवण्यासाठी त्यांचा प्रयत्न असे.

3) संयुक्त कुटुंब पद्धती - संयुक्त कुटुंब पद्धत तसेच पितृसत्ताक कुटुंबपद्धत होती. एका कुटुंबात साधारणतः तीन पिढ्यातील व्यक्ती एकत्र राहत असत. पिता कुटुंबाचा प्रमुख असे. आंतरजातीय विवाह व बहुपत्नी विवाहाच्या पद्धतीमुळे संयुक्त कुटुंब पद्धतीस द्यौका निर्मिती झाली. मॅगिस्थेनिसने सांगितले की, लोक सुख व समृद्धीने राहत होते व घराला कुलूप लावत नव्हते.

4) विवाह पद्धती - मौर्यकाळात विवाह धर्मशास्त्र व परंपरावर आधारित केले जात होते. मुलीचे वय 12 वर्ष तर मुलाचे वय 16 वर्षे विवाहासाठी योग्य समजले जाते. विवाह शक्यतो जातीत होत. पण तरीही आंतरजातीय विवाह झाल्याचे आपणास दिसते.

अनेक पुत्रांना जन्म देणे हा विवाहाचा प्रमुख उद्देश होता. स्वयंवर पद्धती, पुनर्विवाह, नियोग पद्धती, हुंडा पद्धती, घटस्फोटाची प्रथा मौर्यकाळात अस्तित्वात होती.

5) अन्न - लोक शाकाहारी व मांसाहारी होते. दुधापासून तयार केलेले पदार्थ, फळे, भात, जव, गहू अन्न म्हणून वापरत असे. मौर्यकालीन लोक पशु-पक्षांचे मांस खात होते. अशोकाने काही काळाने पशु हत्येवर बंदी घातली होती. नशीले द्रव्य व मदिरा घेण्याची प्रथा प्रचलित होती. यज्ञाच्या प्रसंगी लोक मंदिरात जात असत. असा मॅगॅस्थेनिस लिखित 'इंडिका' या ग्रंथात उल्लेख आहे.

6) पोषाख - मौर्यकाळातील लोक सुती वस्त्रे वापरत. पुरुष गुडघ्यापर्यंत अर्धवस्त्र, खांद्यावरून चादरीसारखे पांघरलेले वस्त्र व पगडीचा वापर करत असे. मौर्यकालीन लोक कर्णफुले, हार, बाजुबंद, व दसतबंद हे विविध धातुचे अलंकार घालत होते. स्त्री व पुरुष एकसारखे दागिने वापरत असे. श्रीमंत व मध्यम नागरिकांच्या राहणीमान थोडी तफावत होती.

7) मनोरंजन - मॅगॅस्थेनिसच्या मते, 'रथदौड, घोडदौड आणि सांडांचे युद्ध' या द्वारे मनोरंजन होत असे. अर्थशास्त्रा नुसार गायक, वादक, नर्तक, वाग्विज यांच्या कला प्रदर्शन मुळेही नागरिकांचे मनोरंजन होत असे. प्रमुख सणांच्या प्रसंगी नृत्य केले जात असे. छेड्यात सार्वजनिक शाळांमध्ये सामूहिक उत्सवांचे आयोजन केले जात असे. सामाजिक दृष्टीने विचार करता मनोरंजन करणे हे त्या काळातील लोकांचे अविभाज्य अंग बनले होते.

8) स्त्रियांची स्थिती - मौर्यकाळामध्ये समाजातील स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत असे आणि कुटुंबातील मध्येही स्त्रियांना सन्मानाने वागवले जात होते. कौटिल्याच्या मते, 'संकट प्रसंग सोडता स्त्री जर आपल्या पतीच्या परवानगी शिवाय बाहेर गेली तर तिला 6 पण दंड केला पाहिजे आणि

पतीच्या आज्ञेशिवाय पत्नी बहिर गेली तर तिला 12 पण दंड केला पाहिजे. यावरून असा निष्कर्ष निघतो की मौर्य काळामध्ये जरी स्त्रियांना सन्मानाची वागणूक मिळत होती, परंतु स्वातंत्र्य न होते. तिच्यावर पतीची बंधने होती. "स्त्रिया फक्त पुत्रप्राप्तीच असतात". असेही कौटिल्याने म्हटले आहे. राजकारणात स्त्रियांना सहभागी होता येत नसे. मौर्यकाळात स्त्रियांना पुनर्विवाहाचा व घटस्फोटाचा अधिकार होता.

एकंदरीत, वरील सर्व मुद्द्यांच्या आधारे असे म्हणता येईल की, मौर्यकाळातील सामाजिक स्थिती ही आजच्या सामाजिक स्थितीपेक्षा संपूर्णतः वेगळी होती. संयुक्त कुटुंब पद्धत, मनोरंजनाची साधने, अन्न, पोशाख यांसारख्या बाबी वगळता मौर्यकालीन ज्या प्रथा होत्या. उदा: आम्रमयूर्या, पुनर्विवाह, हुंडा पद्धत, विवाहाच्या पद्धती या पूर्णपणे बदलल्या आहेत. काही प्रथा बदली झाल्या आहेत. मौर्यकालीन सामाजिक परिस्थिती ही तत्कालीन काळातील काही प्रथा / बाबी वगळता मानवी समाजाला सुयोग्य होती असे म्हणता येईल.

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (EMPOWERED AUTONOMOUS)
CONTINUOUS INTERNAL EXAMINATION

Subject - History

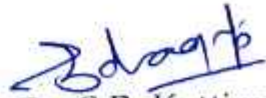
Class: B-A. I Semester: II

Paper Title: History of Ancient India

Paper No: II

Subject Code: 2 DSC01 HIS 21

Date:	13 th Jan 2025 .				
Total Marks:	10 .				
Type of Test:	Open Book Test .				
Module:	Mauryan Era .				
<u>Mark List of Students</u>					
Sr. No.	Roll No	Marks	Sr. No.	Roll No	Marks
1	4082 .	10 .			
2	4148	10			
3	4156	07			
4	4311	06			
5	4107	07			
6	4089	06 .			
7	4290	05			
8	4218	07 .			
9	4293	07 .			
10					

Dr. S.R. Kattimani
HEAD
DEPARTMENT OF HISTORY
VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR
(EMPOWERED AUTONOMOUS)